

„MUSŪ LIETUVA” CZY „NASZA LITWA”? RETORYKA DWÓCH NACJONALIZMÓW NA ŁAMACH CZASOPISM O LITWIE WYDAWANYCH PRZED I WOJNĄ ŚWIATOWĄ¹

ANITA MAGOWSKA

Uniwersytet Medyczny w Poznaniu
Katedra i Zakład Historii Nauk Medycznych

ABSTRACT

“Musų Lietuva” vs. “Our Lithuania”? Rhetoric of two nationalisms in selected journals about Lithuania published before the Great War

The article focuses on the beginning of nationalistic rhetoric in Polish and Lithuanian journals published in 1883–1914. The contents and formal features of nationalistic journals published in Polish: *Litwa* (1908–1914), *Kwartalnik Litewski* (1910–1911), and *Litwa i Ruś* (1912–1913), were analyzed. Journals published in Lithuanian: *Aušra* (1883–1996), *Šviesa* (1887–1888, 1890) and *Varpas* (1889–1905) were described on the basis of reviews in the St. Petersburg journal *Kraj*.

It was concluded that the Lithuanian national movement was influenced by some European ideological tendencies but the social changes, after the failure of the January’s Uprising, were its important inspirations as well. After financial stabilization, Lithuanian migrants to the West, the most of them political refugees, supported Lithuanian nationalistic organizations. Their journals and program were addressed to a newly created Lithuanian middle class, more active

¹ Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyzszego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2014.

✉ Adres do korespondencji: Katedry i Zakładu Historii Nauk Medycznych Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, Centrum Kongresowo-Dydaktyczne UMP, ul. Przybyszewskiego 37A, 60-356 Poznań; anitamagowska@yahoo.com

than the Polish one at the time. The journals about Lithuania, edited by the Polish minority in Lithuania as its response to the Lithuanian nationalistic periodicals, were more elitist and provoked little interest of the Polish society.

Key words: Lithuanian nationalism, history of Lithuania, history of Lithuanian culture, history of Polish culture, Polish minority in Lithuania, Jan Obst, Jonas Basanovicus

Pojęcie narodu zostało określone w drugiej połowie XIX wieku przez filozofów francuskich i niemieckich. Najoryginalniejszą, a dziś klasyczną, definicję narodu sformułował w 1882 roku. Ernest Renan, który w przeciwieństwie do uczonych niemieckich skupił się nie na wymiernych kryteriach przynależności do narodu, jak pochodzenie, język, wyznanie i zajmowane terytorium, lecz na woli przynależności do pewnej wspólnoty. Definicja Renana trafnie odzwierciedlała dążenia niepodległościowe wielu ludów europejskich, wcześniej nieświadomych własnej odrębności, w tym Litwinów. Dla wyjaśnienia procesu kształtowania się nacjonalizmu litewskiego istotne znaczenie ma analiza czasopism poświęconych odrębności kulturowej Litwy, wydawanych w językach litewskim i polskim w ostatnich dekadach XIX i na początku XX wieku. Słowa bowiem kształtują rzeczywistość społeczną, a każda jej nowa konceptualizacja prowadzi do zmiany społecznej.

W nurcie badań nad historią nacjonalizmu litewskiego i stanowiącego nań odpowiedź nacjonalizmu polskiego sytuuje się artykuł Dagnosława Demskiego, w którym z perspektywy etnologicznej przedstawione zostały elementy wartościujące narracji *Nowin* i *Chaty Rodzinnej*, dwóch czasopism podejmujących problematykę relacji litewsko-polskich, wydawanych w latach 1922–1940 w Kownie, ówczesnej stolicy Litwy (Demski 2006). Był to ważny okres formowania się nowo powstałego państwa litewskiego, korzenie politycznego usamodzielniania się Litwinów sięgały jednak znacznie głębiej, do lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX wieku. W tym czasie aktywność kulturalna, naukowa, a nawet społeczna i polityczna Polaków na historycznym terytorium Litwy zamierała, przenosząc się do Petersburga, Moskwy, Kijowa, Berlina, Wiednia i innych odległych miast. Wyciszenie Polaków sprzyjało narodzinom nacjonalizmu litewskiego, długo niedocenianego przez polskich nacjonalistów.

W niniejszym artykule przedstawiono retorykę litewskiego i polskiego nacjonalizmu na łamach czasopism o Litwie wydawanych przed I wojną światową. Pod tym kątem przeanalizowano pewne treści i cechy formalne polskojęzycznych: *Kwartalnika Litewskiego* (1910–1911), *Litwy* (1908–1914) oraz *Litwy i Rusi* (1912–1913). Wiedzę o litewskojęzycznych periodykach: *Aušra* (1883–1886), *Šviesa* (1887–1888, 1890) i *Varpas* (1889–1905) uzyskano dzięki ich omówieniom zamieszczanym przez wydawany w Petersburgu tygodnik *Kraj*. Interesowały mnie także niektóre osoby zaangażowane w rozwój tych periodyków.

Rewitalizacja języka litewskiego a rozwój prasy litewskiej

U genezy zakładania pierwszych czasopism w języku litewskim leży klęska powstania styczniowego. Po 1863 roku Rosjanie zaczęli bezwzględnie tłumić wpływy polskie na Litwie i drastycznie represjonować byłych powstańców, uruchamiając falę emigracji politycznej głównie do Francji, Szwecji i USA. Wśród uchodźców byli Polacy, ale także liczni potomkowie rdzennej ludności Litwy, którzy znali nie tylko język polski, ale i litewski. Zafascynowani obyczajami ludowymi i twórczością *lirników wioskowych*, pełni nostalgii, zakładali na emigracji swoje towarzystwa literackie, naukowo-oświatowe i dobroczynne. W ten sposób w Paryżu powstało Litewskie Towarzystwo Literackie „Żelmua”² (znane z opracowania bibliografii 851 dzieł w języku litewskim wydanych przed 1886 r.), w Chicago Towarzystwo „Varpas” (*dzwon*), w Baltimore – Towarzystwo Pomocy w Chorobie, w Nowym Jorku – Towarzystwo Bratniej Pomocy św. Kazimierza, prowadzące działalność dobroczynną na rzecz Litwinów (Anonim 1895, s. 30), a także Litewskie Towarzystwo Naukowe w Ameryce (Römer 1908b, s. 51, 323).

Te środowiska podjęły pierwsze inicjatywy czasopiśmiennicze adresowane do Litwinów³, a mianowicie w latach 1879–1882 w Nowym Jorku Polak Mikołaj Tworowski (podpisujący się jako Mykolas Tvarauskas, Mikas Tvarauckas), przyjaciel Litwinów, założył tygodnik *Gazieta Lietuviszka* (*Gazeta Litewska*), od 1885 do 1889 roku. Jonas Šliūpas wydawał w USA radykalnie lewicowy *Lietuviškasis Balsas* (*Głos Litewski*), a nieco później wyraźnie socjalistyczny periodyk *Nauja Gedyne* (*Nowa Epoka*) (Römer 1908b, s. 270–271).

Pod koniec XIX wieku ważnym ośrodkiem odrodzenia narodowego Litwinów stała się Tylża (dziś Sowieck w okręgu kaliningradzkim), gdzie rozwinęło działanie Towarzystwo ku Szerzeniu Języka Litewskiego „Byrutė” (Anonim 1895), a od 1892 roku ukazywało się pismo *Apšvieta* (*Oświata*) (Römer 1908b, s. 270).

Do odrodzenia narodowego Litwinów przyczynił się Jonas Basanavičius (1851–1927), z wykształcenia lekarz, a z zamiłowania historyk i etnograf, który w 1883 roku uruchomił w Tylży czasopismo *Aušra* (*Świt*). Zadłużenie zdecydowało o likwidacji (w 1886 r.) tytułu, który jednak – mimo efemerycznego charakteru – wywarł silny wpływ na młodzież i przyczynił się do wykrystalizowania idei litewskiego państwa narodowego. W 1888 roku w Uppsali ksiądz Antanas Vytartas zaczął wydawać adresowany do ludności wiejskiej guberni wileńskiej miesięcznik *Šviesa* (*Światło*, 1887–1888), także orędujący za autonomią Litwy, ale ponadto konserwatywny i promujący życie religijne, dlatego akceptowany przez duchowieństwo, co ułatwiało kolportaż wśród ludności wiejskiej. Inny charakter miał wydawany od 1889 do 1905 roku *Varpas* (*Dzwon*), skierowany do

² Paryžiaus lietuvių draugija „Želmuo”.

³ Pierwszym czasopismem w języku litewskim był wydawany w Królewcu miesięcznik religijny *Nusidavimai apie Evangelios praplatinimą tarp Zidu Ir Pagonu*. W XIX w. ukazało się około 60 czasopism w języku litewskim, które w większości okazywały się efemerydami prasowymi (Römer 1908b, s. 51, 323).

inteligencji litewskiej i popularyzujący hasła pracy organicznej, mającej służyć utworzenia autonomicznego państwa litewskiego. Według petersburskiego *Kraju* czasopisma te były wspierane materialnie przez emigrantów litewskich zamieszkałych w USA (Anonim 1888).

W 1904 roku Rosjanie cofnęli zakaz używania alfabetu łacińsko-litewskiego (Römer 1908b, s. 317), co jeszcze w grudniu tegoż roku spowodowało uruchomienie w Wilnie pierwszego dziennika w języku litewskim, antyreligijnego i liberalnego *Vilniaus žinios*. Początkowo duże zainteresowanie tytułem stopniowo malało, aż w 1909 roku doszło do bankructwa przedsięwzięcia. Warto dodać, że równocześnie świadomość odrębności narodowej budziła się w zamieszkałych na Litwie Białorusinach (Franko 1888).

Rywalizacja Litwinów z Polakami o powstałą na Litwie kulturę

Na początku XX wieku proces wyodrębniania się litewskiej klasy średniej zainteresowanej odbiorem i tworzeniem dedykowanych sobie dóbr kultury zaznaczał się w całej guberni wileńskiej. Zorganizowanie w 1905 roku przez redakcję *Vilniaus žinios* Kongresu Litwinów w Wilnie było dowodem nie tylko ich zainteresowania autonomią, ale i umiejętności samoorganizowania. W tym czasie kolejne pokolenie tamtejszych Polaków wciąż było pogrążone w popowstaniowym odrętwieniu, widząc szanse na karierę w Petersburgu, Rydze, Kijowie, na Kaukazie lub za Uralem, ale nie w guberni wileńskiej. Pesymizmu miejscowych Polaków nie zmieniło powołanie w 1901 roku w Wilnie kółka archeologicznego ani utworzenie w 1906 roku (z inspiracji Wielkopolanina – Alfonsa Parczewskiego) Towarzystwa Przyjaciół Nauk (Obst 1910, s. 5). Rok później Litwini założyli w Wilnie własne Litewskie Towarzystwo Naukowe, skupione wokół charyzmatycznego przywódcy ruchu narodowego, Jonasa Basanoviciusa (Jana Basanowicza). W tym samym roku przybyli tłumnie na walne zgromadzenie Cesarskiego Towarzystwa Lekarskiego w Wilnie, od jego powołania w 1806 roku – bastionu polskości, i wybrali Basanoviciusa nowym przewodniczącym, wprowadzając do zarządu także inne osoby ze swego grona.

Przeszkodą w propagowaniu idei państwa litewskiego w różnych środowiskach Litwinów była powszechna wśród nich nieznajomość języka litewskiego, dlatego w 1908 roku Mieczysław Dowojna-Sylwestrowicz (1849–1919), deklarujący się jako Litwin pochodzenia szlacheckiego, zaczął redagować i wydawać w języku polskim miesięcznik zatytułowany *Litwa. Pismo ilustrowane litewskie*, który od następnego roku ukazywał się jako dwutygodnik⁴. *Litwa* była drukowana w forma-

⁴ Pełna nazwa: *Litwa. Pismo ilustrowane litewskie. Dwutygodnik ilustrowany litewski w języku polskim*. Możliwe też były inne podtytuły: *Dwutygodnik ilustrowany litewski* (1909, nr 19 (25) z 1912, nr 23/24 (100/101)); *Pismo ilustrowane litewskie* (rok 1910), *Pismo ilustrowane literackie*, (rok 1908 i 1909), *Tygodnik ilustrowany litewski* (1913, nr 1 (102)–48/49 (149/150)); *Jedynę pismo litewskie w języku polskim* (1914, nr 1/2 (154/155)–15/16 (168/169).

cie ósemki przez Drukarnię M. Kuchty, a redakcja mieściła się przy ulicy Dworcowej. Publikowali w niej wybitni aktywiści litewskiego ruchu narodowego, między innymi: Jan Basanowicz (tutaj podpisujący się tak właśnie, czyli po polsku), Vitautas Dobilietis, J. Łożyński i Otton Zawisza, a ponadto zamieszczano przedruki z dawnych wydań *Vilniaus žinios*⁵. Źródłem finansowania były ogłoszenia miejscowych przedsiębiorców litewskich⁶, a także wpływy z prenumeraty. Czytelnicy powitali ukazanie się *Litwy* z zadowoleniem, co potwierdził list skierowany do redakcji przez Michała Römera, przedstawiciela znanej ze związków z masonerią rodziny wileńskiej, wywodzącej się z Niemców bałtyckich (Römer 1908a).

W artykule programowym Dowojna-Sylwestrowicz oskarżał polskie duchowieństwo katolickie o wynarodowienie Litwinów. Jego zdaniem na Litwie język nie stanowił kryterium przynależności narodowej, ale klasowej, ponieważ w guberni wileńskiej panowie mówili po polsku, a chłopci po litewsku (D[owojna]-S[y]lwestrowicz] 1908, s. 1–2). Na łamach *Litwy* szydzono z księdza, który w jednym z wileńskich kościołów nawoływał do jedności Polaków i Litwinów, nie dostrzegając problemu różnic językowych podczas wspólnej modlitwy (Anonim 1908b). Relacjonowano wizytę delegacji Litwinów w Watykanie, której celem było nakłonienie papieża, aby nakazał polskim duchownym posługującym w guberni wileńskiej odprawianie mszy i nabożeństw w języku litewskim. Chociaż *Litwa* ukazywała się w języku polskim, publikujący na jej łamach autorzy odrzucali możliwość posługiwania się przez Litwinów językiem polskim (Anonim 1908c). Czasopismo nie miało charakteru antyreligijnego, na jego łamach podkreślano nawet, że naród litewski jest tożsamy z zamieszkałymi na Litwie katolikami (Downar 1908).

Za pomocą przetłumaczonych na polski artykułów z archiwalnych numerów *Vilniaus žinios* wykazywano, że polscy kronikarze (np. Jan Długosz)⁷ i uczeni (np. Zygmunt Gloger)⁸ zafałszowywali obraz dawnej Litwy, twierdząc, że nie posiadała ona własnej, odrębnej kultury. Polakom zarzucano polonizację Litwy i zawłaszczenie genialnych przedstawicieli narodu litewskiego, między innymi Tadeusza Kościuszki, Ludwika Kondratowicza (Władysława Syrokomli) czy Adama Mickiewicza. Ten ostatni napisał przecież *Litwo, Ojczyzno moja...*, a nie *Polsko, Ojczyzno moja...*, a więc – zdaniem redakcji – czuł się Litwinem. Dodatkowo w „Dziadach” wyeksponował obrzędy litewskie, a nie polskie (D[owojna]-S[y]lwestrowicz] 1908, s. 2).

Przekonanie, że Litwa jest ojczyzną tylko Litwinów, a zamieszkujące ją mniejszości etniczne, zwłaszcza Polacy i posługujący się podobnym językiem Białoru-

⁵ Na przykład *Litwa* 1908, nr 1.

⁶ Na przykład ogłoszenie księgarni Marii z Piaseckich Szłapolisowej w Wilnie – *Litwa* 1908, nr 2, s. 16.

⁷ Zapewne chodziło o pogląd, że Litwini, zanim znaleźli się pod wpływem Polaków, byli barbarzyńcami. Tak napisał Jan Długosz m.in. w dziele „Dziejów polskich ksiąg dwanaście” (1869, s. 19).

⁸ Według Zygmunta Glogera *Litwa naśladowała we wszystkim urządzenia koronne*, a ponadto od narodu polskiego *zaczepnęła swoją cywilizację i wiarę* (Gloger 1896, s. 394–395).

sini, powinni ulec relituanizacji, wyrażano dosadnym językiem i w zapalczym stylu we wszystkich numerach omawianego, wydawanego do wybuchu I wojny światowej, czasopisma (Anonim 1908a). Twórcom *Litwy* nie przeszkadzała natomiast mniejszość niemiecka zamieszkała w guberni wileńskiej (Anonim 1908d).

Polska inteligencja wobec nacjonalizmu Litwinów

Odpowiedzią polskiej kresowej inteligencji na nacjonalizm *Litwy* był wydawany od połowy 1910 roku *Kwartalnik Litewski*, po dwóch latach przekształcony w *Litwa i Ruś. miesięcznik ilustrowany, poświęcony kulturze dziejom, krajoznawstwu i ludoznawstwu* (1912–1913). Jego założycielem i redaktorem był doświadczony dziennikarz, przez szereg lat sekretarz petersburskiego *Kraju*, Jan Obst (1876–1954), syn Niemca, Hermana Bernarda Obsta, i polskiej szlachcianki, Marii z Sokołowskich, która wychowała syna w duchu polskości (to jej zadedykował pierwszy numer *Kwartalnika*). Do wydawania tego tytułu Jan Obst przygotowywał się już od 1901 roku, bezskutecznie zabiegając o współpracę wielu osób znanych z działalności naukowej lub artystycznej, w tym etnografa Jana Karłowicza (1836–1903) i bibliofila Tadeusza Wróblewskiego (1825–1936)⁹. W końcu udało mu się jednak pozyskać do współpracy różnych, jak to określał, „weteranów wiedzy”. Byli to między innymi: fotografik Jan Bulhak (1876–1950), malarz i etnograf Stanisław Cercha (1867–1919), bibliotekarz Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie dr Ludwik Czarkowski (1855–1928), ks. Witold Czeczott (1846–1929), ks. Zygmunt Dunin Kozicki (1854–1912), etnograf i literat Zygmunt Gloger (1845–1910), artysta malarz Stanisław Jarocki (1871–1944), etnograf Alexander Kraushar (1843–1931), archeolog Wandalin Szukiewicz (1852–1916), a także historycy: Marek Gozdawa (Jan Marek Giżycki 1844–1925), ks. Jan Kurczewski (1854–1916), Gustaw Manteuffel (1832–1916), Henryk Mościcki (1881–1952), Antoni Prochaska (1852–1930), Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930), Lucjan Uziębło (1864–1942), Władysław Zahorski (1858–1927), Albert Ludwik Zasztowt (1850–1918).

Obst zaznaczał, że zdaje sobie sprawę z zastoju kultury umysłowej polskiej ludności Wileńszczyzny i nie liczył na szerokie koła czytelników. Prosił jednak o udostępnianie takich pamiątek, jak stare dyplomy, kroniki, diariusze, akta sądowe, autografy, ilustracje ukazujące stroje ludowe i dawne widoki, aby przez publikację w *Kwartalniku* ocalić je dla potomnych. Wydawanie czasopisma dokumentującego obecność Polaków na Litwie uważał za swoją patriotyczną powinność (Obst 1910, s. 11).

O koncesję na wydawanie czasopisma w języku polskim najłatwiej było w Petersburgu, dlatego Obst tam uruchomił wydawanie *Kwartalnika*, chociaż skład wykonywali zecerzy z firmy Księgarnia Józefa Zawadzkiego w Wilnie. Wyda-

⁹ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie, F. 7–1713, s. 1; F.7–1251, s. 1.

wane w formacie czwórki czasopismo było zdobione reprodukcjami unikatowych dzieł sztuki lub fotografii, zamieszczanymi na wklejkach z papieru kredowego. Celem czasopisma było przedstawienie bogactwa kultury polskiej na Litwie, co – jak napisał Jan Obst – nie oznaczało wrogiego nastawienia do innych narodowości, w domyśle Litwinów. Rywalizując z nimi o dobra kultury powstałe na wspólnie zamieszkiwanym terytorium, autorzy publikujący w *Kwartalniku* wytaczali rzeczowe argumenty. Na łamach dominowały prace historyczne oparte na trudno dostępnych źródłach archiwalnych (np. z archiwum konsystorza wileńskiego), i często tak obszerne, że drukowane w odcinkach. Dotyczyły zabytków piśmiennictwa i architektury oraz dziejów polskich instytucji oświatowych i zrywów niepodległościowych na Wileńszczyźnie. Na przykład Czarkowski zamieścił spis rzadkich druków przechowywanych w bibliotece Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, a nieuwzględnionych w bibliografii Estreichera (Czarkowski 1910); Zahorski opublikował historię kościoła św. Mikołaja w Wilnie (Zahorski 1910).

Litewskim patriotom tłumaczono, że nonsensem jest ich zarzut, iż Polacy w XVII i XVIII wieku nie potrafili przeczuć narodowych dążeń narodu litewskiego, dlatego życie religijne zaprowadzili w języku polskim. Przypominano, że nawet Jagiełło nie posługiwał się językiem litewskim w domu, książę Witold rozmawiał z rodziną po niemiecku, a król Zygmunt August napisał „Statut Litewski” w języku rusińskim (Obst 1910, s. 3). Obst wykazywał, że *wszystkie objawy kultury na Litwie w przeszłości są wytworem ducha polskiego i polskiej kultury*, historycznego przedmurza chrześcijaństwa na Wschodzie, a miejscowy folklor jest osiągnięciem rdzennych mieszkańców tych ziem (Obst 1910, s. 5).

Kulturotwórcze ambicje miesięcznika Litwa i Ruś i ich recepcja

Z początkiem 1912 roku *Kwartalnik Litewski* został przekształcony w *Litwę i Ruś. Miesięcznik poświęcony kulturze, dziejom, krajoznawstwu i ludoznawstwu*, a redakcja została przeniesiona do zakupionego przez Jana Obsta domu przy Zaułku Zamkowym 11, w którym kiedyś mieszkał Adam Mickiewicz (Obst ufundował pamiątkową tablicę). W Wilnie Obst uruchomił jeszcze jeden tytuł, *Gazetę Codzienną – 2 grosze*, która zapewne dostarczała zysków potrzebnych do wydawania ambitniejszej *Litwy i Rusi*.

Wydawcą *Litwy i Rusi* został Feliks Zawadzki, właściciel firmy Księgarnia Józefa Zawadzkiego, a najbliższym współpracownikiem Obsta – Franciszek Rawita-Gawroński, literat i historyk. Nowa i staranna szata edytorska była zasługą artysty malarza Tadeusza Dmochowskiego, wnuka oficera wojsk napoleońskich. Niekiedy na łamach czasopisma zamieszczano ogłoszenia reklamowe, między innymi: „Księgarni Józefa Zawadzkiego” i *Dziennika Petersburskiego. Organu kolonii polskich w Cesarstwie Rosyjskim*¹⁰. Nie wszystkie egzemplarze *Kwartalnika*

¹⁰ Na przykład *Litwa i Ruś* 1912, z. 2.

Litewskiego udało się uprzednio rozprowadzić, dlatego administracja *Litwy i Rusi* wysyłała zainteresowanym jego komplety (Obst 1912c, s. 132).

Program nowego tytułu był zbliżony do zadań postawionych przed *Kwartalnikiem* i świadomie nawiązywał do *Atheneum*, czasopisma redagowanego w połowie XIX wieku przez Józefa Ignacego Kraszewskiego celem pokrzepienia Polaków wspomnieniami świetnej przeszłości.

Chociaż blask twórczości pisarskiej Kraszewskiego, jak zauważał Obst, przysłał, nie można mu było jednak odmówić wielkiego wpływu społecznego i zasług dla polskiej kultury. To było zdaniem Obsta najważniejsze, bo tylko wysoki poziom kultury umysłowej i jej oparcie na łacińskich tradycjach oraz wierze chrześcijańskiej mogły uzasadnić obecność mniejszości polskiej na Litwie. Był realistą i zauważał, że wokół *mnożą się wydawnictwa, księgarnie, instytucje uposażone świetnie, pracujące z ogromnymi zasobami sił, w najdogodniejszych warunkach, których celem jest zakasować nas* (Obst 1912b, s. 16–17). Polacy nie powinni bezmyślnie naśladować kultury zachodniej, lecz – jak chciał Kraszewski – przetwarzać jej wzorce w oryginalny sposób.

Współpracę z *Litwą i Rusią* obiecali autorzy z Krakowa, Lwowa i Warszawy, w tym pochodzący z Litwy Julian Talko-Hryncewicz (1850–1930). Obst zamierzał ponadto opublikować cenne materiały archiwalne przechowywane w Moskwie i Petersburgu (Obst 1912b, s. 7, 19).

W celu uatrakcyjnienia i zapewnienia wysokiego poziomu czasopisma przygotowywano zeszyty monotematyczne, poświęcone między innymi: Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu w setną rocznicę urodzin¹¹, Syrokomli w pięćdziesiątą rocznicę śmierci¹², Kamińcowi Podolskiemu¹³, obecności wojsk napoleońskich na Litwie w 1812 roku¹⁴. W jednym z numerów ogłoszono konkurs na najładniejszy kościół wiejski zbudowany w ostatnich latach¹⁵. Jury zamierzało oceniać kościoły na podstawie fotografii, a nagrodą miały być datki zebrane dla laureata konkursu. Nikt jednak żadnego zdjęcia nie zgłosił.

Słabe zainteresowanie czasopismem zmuszało coraz częściej do łączenia numerów. Pod koniec 1913 roku siły i możliwości materialne Obsta wyczerpały się i zrezygnował on z dalszego wydawania *Litwy i Rusi*. Kiedy jednak podczas Synodu w Petersburgu niejaki Żukowicz wygłosił referat o szkodliwości tego periodyku, oburzony Obst wznowił tytuł. Z pewnym opóźnieniem wydał ostatni zeszyt za 1913 rok, obejmujący numery z października, listopada i grudnia, aby przyszłe pokolenia poznały historyczną prawdę o Litwie. Jednocześnie zapowiedział, że w 1914 roku wszystkie numery będą połączone w rocznik zawierający dłuższe prace z historii Litwy, a dedykowane pamięci Eustachego Tyszkiewicza w setną rocznicę urodzin.

¹¹ *Litwa i Ruś*, 1912, lipiec, t. 3, z. 1. Numeracja czasopisma była niejednolita, nie zawsze odnotowywano tomy i miesiące.

¹² *Litwa i Ruś* 1912, sierpień, t. 2, z. 2.

¹³ *Litwa i Ruś* 1913, kwiecień–maj, z. 3.

¹⁴ *Litwa i Ruś* 1912, maj–czerwiec, t. 2, z. 2–3.

¹⁵ *Litwa i Ruś* 1912, luty, t. 1, z. 1, s. 65–67.

Od 1915 roku czasopismo miało się ponownie stać miesięcznikiem, lecz wszystkie te plany przekreślił wybuch I wojny światowej (Obst 1913c).

Stosunki narodowościowe na Litwie według Litwy i Rusi

W przeciwieństwie do Basanowicza Obst przyjął niemiecką definicję narodu, uznając za kryteria przynależności narodowej: pochodzenie, zamieszkiwane terytorium i wspólną przeszłość. W świetle takich ustaleń na Litwie było miejsce dla Polaków, Litwinów i Białorusinów, co więcej, *świętym dziedzictwem przodków naszych* była jedyna w swoim rodzaju różnorodność etniczna, kulturalna i wyznaniowa kresowej ludności. Zdaniem Obsta, *Litwa złożyła bogatą daninę do polskiej skarbnicy kulturalnej*, którą była *litewskość*, a więc *przedziwny nastrój* i sposób widzenia, odczuwania oraz odtwarzania rzeczywistości przez twórców pochodzących z Litwy, na przykład Mickiewicza i Moniuszkę (O[bst] 1913a, s. 3–4).

Bliskie mu było takie pojmowanie litewskości, jakie cechowało pierwszego z wymienionych, który – jak pisał Obst – nie mając kropli krwi litewskiej w żyłach i nie znając języka litewskiego, nazywał Litwę swoją ojczyzną i napisał największy litewski epos narodowy, „Konrada Wallenroda”. Uważał więc Litwę za ojczyznę Polaków: [...] *w sensie ścisłej łączności i jedności z tą ziemią, którą przodkowie nasi wydarli mrokom odwiecznych puszczy i pogaństwa, którą zasłaniali pierś rycerską w niezliczonych potrzebach. W tym sensie każdy z nas, Polaków, nazywać może i powinien Litwę swoją ojczyzną* (Obst 1913b).

Stosunki narodowościowe na Litwie przed unią lubelską omówił na łamach *Litwy i Rusi* Jan Jakubowski, autor książki na ten temat, wydanej przez Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Jak wykazały jego badania, w XV i XVI wieku Litwini stanowili połowę mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego i mimo podboju oraz narzucenia języka przez Rusinów, zachowywali własną świadomość narodową. Ekspansja Rusinów była dla litewskiej szlachty na tyle zatrważająca, że zaczęli dążyć do połączenia z Rzeczpospolitą. Od unii lubelskiej język litewski rozwijał się pod wpływem polszczyzny. Rusiński był językiem narzuconym siłą, litewskim mówiła ludność wiejska, a szlachta litewska posługiwała się polskim i chętnie wchodziła w rodzinne relacje z polskim ziemiaństwem, stopniowo ulegając polonizacji (Jakubowski 1912, s. 161–164). Z takiej rodziny prawdopodobnie pochodził Syrokomla, który mieszkał w Zarzeczcu i Borejkowszczyźnie, pisał tylko po polsku, potrafił wnikać w odrębność kulturową Litwy, a podczas wizyty w Poznaniu wznosił toast *Nie ma Litwy bez Polski, a Polski bez Litwy* (Zyndram-Kościałkowska 1912, s. 103). Bronił się więc Jan Obst wraz ze swymi współpracownikami przed *sztucznym szowinizmem* Litwinów, krytykując ich separatyzm i brak chęci porozumienia dla wspólnego dobra (Obst 1912c, s. 132).

Zakończenie

Przeprowadzona analiza litewskich i polskich czasopism o tematyce litewskiej, wydawanych w latach 1883–1914, wskazuje, że w tym okresie obudziło się w Litwinach poczucie odrębności narodowej i potrzeba autonomicznego państwa. Powszechne posługiwanie się językiem polskim i zanikome znaczenie praktyczne litewskiego ograniczały rozwój ruchu narodowego Litwinów. Odpowiedzialnością za ten stan rzeczy Litwini obarczali Polaków, nie dostrzegając, że polonizacja Litwy, która była faktem historycznym, była następstwem szerzenia przez Polaków religii chrześcijańskiej i kultury zachodnioeuropejskiej.

Litewski szowinizm powstawał pod wpływem europejskich prądów ideowych i działalności litewskich patriotów, niekiedy osób pochodzenia niemieckiego, jak Rómerowie, a na proces ten wywarły wpływ także przemiany społeczno-gospodarcze zachodzące po upadku powstania 1863 roku. Szczególnie znaczenie miało wyodrębnienie się pod koniec XIX wieku litewskiej klasy średniej, wywodzącej się z migrujących do miast chłopów i poszukującej własnej tożsamości oraz adresowanych do siebie programów społecznych. Jednym z nich był litewski szowinizm przewidujący wzmocnienie pozycji społecznej klasy średniej za cenę eliminacji Polaków z przestrzeni publicznej.

Antykościelna i antyślachecka retoryka cechująca czasopisma litewskie, przy szacunku dla samej wiary, ułatwiała negację dawnej kultury i wskazywała na fascynację litewskich narodowców prądami lewicowymi. Krótkie formy dziennikarskie, agresywny ton wypowiedzi, integracja wokół wspólnego wroga wewnętrznego, Polaków – wszystko to podobało się czytelnikom i porywało ich do działania mimo absurdalności wymazywania faktów historycznych i uznawania za litewskie dzieł literackich powstałych w innym języku, a więc wyrażających inny zasób pojęciowy.

Wobec tych przemian Polacy zbyt długo pozostawali obojętni, wyraźnie nie rozumiejąc ewolucji społeczeństwa litewskiego. Litewski ruch narodowy wypełnił pustkę w życiu publicznym zaistniałą po klęsce powstania styczniowego. Pewne ożywienie w środowisku polskim, jakie nastąpiło na początku XX wieku (np. założenie – z niemałymi trudnościami – Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie), nie wystarczyło do zintegrowania i zaktywizowania tutejszych Polaków.

Redagowane przez Polaków czasopisma o Litwie miały charakter elitarny, promowały uwarunkowany historycznie nacjonalizm wieloetniczny i wyrażały zainteresowanie wspólnie prowadzoną wraz z Litwinami i Białorusinami pracą organiczną, ale ich historyczno-literacki przekaz nie wywołał odzewu polskiej klasy średniej, skupionej głównie na realizacji własnej kariery. Polskie czasopisma o Litwie sprzed wieku nie stały się przeciwwagą dla litewskich odpowiedników, nie zachęciły polskiego społeczeństwa Wileńszczyzny do aktywności kulturalnej, mają jednak nieocenioną wartość historyczną, ponieważ opierały się na archiwaliach obecnie niedostępnych.

Bibliografia

- Anonim (1888): Echa słowiańskie, *Kraj* (Petersburg), nr 3.
 Anonim (1895): Różne wieści, *Kraj* (Petersburg), nr 45.
 Anonim (1908a): Głosy publiczności, *Litwa*, nr 1.
 Anonim (1908b): Pielgrzymi Litwini, *Litwa*, nr 2.
 Anonim (1908c): Litwini u Ojca Świętego, *Litwa*, nr 3.
 Anonim (1908d): Nowe pismo litewskie w języku niemieckim, *Litwa*, nr 22.
 Czarkowski L. (1910): Niektóre rzadsze druki znajdujące się w księżnicy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, *Kwartalnik Litewski*, z. 1.
 Demski D. (2006): Kowieńskie pisma polskojęzyczne *Nowiny* i *Chata Rodzinna* – dwie narracje o relacjach polsko-litewskich, *Etnografia Polska*, z. 1–2, s. 133–159.
 Długosz J. (1869): *Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, t. IV, Kraków.
 Downar N. (1908): Litwa katolicka stanowi naród litewski, *Litwa*, nr 2.
 D[owojna]-S[ylwestrowicz] M. (1908): Zgoda co do języków, *Litwa*, nr 1.
 Franko I. (1888): Echa rusińskie, *Kraj* (Petersburg), nr 2.
 Gloger Z. (1896): *Księga rzeczy polskich*, Lwów.
 Jakubowski J. (1912): Stosunki narodowościowe na Litwie przed Unią Lubelską, *Litwa i Ruś*, z. 3, s. 160–165.
 Obst J. (1910): Do czytelników, *Kwartalnik Litewski* 1910, z. 1, s. 1–18.
 Obst J. (1912a): Od Redakcji, *Litwa i Ruś*, z. 1.
 Obst J. (1912b): W 100 rocznicę urodzin J. I. Kraszewskiego, *Litwa i Ruś*, z. 1.
 Obst J. (1912c): Od Redakcji, *Litwa i Ruś*, z. 3, s. 129–133.
 O.[bst] J. (1913a): Sztuka litewska, *Litwa i Ruś*, z. 1, s. 1–11.
 Obst J. (1913b): Sztuka litewska. S. Jarocki, *Litwa i Ruś*, lipiec–wrzesień, z. 7–9.
 Obst J. (1913c): Od Redakcji, *Litwa i Ruś*, październik–grudzień, s. 1.
 Römer M. (1908a): List, *Litwa*, nr 1.
 Römer M. (1908b): Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego, Lwów 1908.
 Zahorski W. (1910): Kościół św. Mikołaja w Wilnie, *Kwartalnik Litewski*, z. 3.
 Zyndram-Kościałkowska W. (1912): Syrokomla jako lirnik, *Litwa i Ruś*, z. 2, s. 97–103.

STRESZCZENIE

„Musų Lietuva” czy „Nasza Litwa”? Retoryka dwóch nacjonalizmów na łamach czasopism o Litwie wydawanych przed I wojną światową

W artykule przedstawiono nacjonalistyczną retorykę na łamach polskich i litewskich czasopism z lat 1883–1914. Przeanalizowano zawartość treściową, cechy formalne i warunki wydawania nacjonalistycznych czasopism polskojęzycznych: *Kwartalnika Litewskiego* (1910–1911), *Litwy* (1908–1914) oraz *Litwy i Rusi* (1912–1913), a wydawane po 1883 r. litewskojęzyczne czasopisma: *Aušra* (1883–1886), *Šviesa* (1887–1888, 1890) i *Varpas* (1889–1905) zaprezentowano na podstawie ich omówienia zamieszczonego przez petersburski tygodnik *Kraj*.

W artykule wykazano, że litewski ruch narodowy kształtował się pod wpływem europejskich prądów ideowych oraz zmian społecznych zachodzących na Litwie po klęsce powstania styczniowego. Uchodźcy pochodzenia litewskiego, emigrujący po 1863 r. na Zachód, po ustabilizowaniu materialnym wspomagali finansowo patriotyczne organizacje litewskie. Głoszony przez nie skrajny nacjonalizm budził duże zainteresowanie litewskiej klasy średniej. Redago-

wane przez polską mniejszość na Litwie czasopisma, stanowiące przeciwwagę medialną dla periodyków nacjonalistów litewskich, miały charakter elitarny i budziły niewielkie zainteresowanie polskiego społeczeństwa.

Słowa kluczowe: nacjonalizm litewski, historia Litwy, historia kultury litewskiej, historia kultury polskiej, polska mniejszość na Litwie, Jan Obst, Jonas Basanovicus

